

ԼԵՎՈՆ ՀՈԿՍԵԹՅԱՆ

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՂԵՏԵՐՄԻՆԻԶՄԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ԶԻՆԿՈՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Սառը պատերազմի ավարտով Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը կանգնեց իր պաշտպանական ու արտաքին քաղաքական նոր ուղեգծերի վերանայման խնդրի առջև: Անկարան արդեն պետք է քայլեր ձեռնարկեր ստեղծված աշխարհաքաղաքական նոր իրողություններին համարժեք պատասխանելու համար: Նախկինում այդ երկիրը գտնվում էր Հյուսիսատլանտյան դաշինքի ռազմաքաղաքական հայեցակարգի շրջանակներում, իր անվտանգությունն ապահովում էր այդ դաշինքի միջոցով և կատարում էր իր հստակ ռազմավարական դերը: Սառըպատերազմյան ժամանակաշրջանում Թուրքիան հստակ դերակատարություն ուներ ՆԱՏՕ-ի հարավային գծի պաշտպանության գործում՝ կանխելով ԽՍՀՄ-ի մուտքը միջերկրածովյան շրջաններ և Մերձավոր Արևելք՝ իրականացնելով դաշինքի «զսպման ռազմավարությունը»:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո վերացավ «խորհրդային վտանգը» և Թուրքիայի համար նոր հնարավորություններ բացվեցին այնպիսի տարածաշրջաններում, որոնք նախկինում անտեսված էին այդ երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարության կողմից, և Թուրքիան հայտնվեց նոր ձևավորվող ռազմավարական «բնապատկերի խաչմերուկում»: Իրենց հերթին, փոխվեցին Թուրքիայի անվտանգության նկատմամբ մարտահրավերներն ու սպառնալիքները¹:

Թուրքիայի առջև առաջին հերթին ստեղծված աշխարհաքաղաքական հնարավորությունները վերաբերում էին ԽՍՀՄ-ի փլուզմանը և Հարավային Կովկասի ու Կենտրոնական Ասիայի նորանկախ երկրների ստեղծմանը: Անմիջապես թուրքական ղեկավարությունը գործի դրեց իր ռազմաքաղաքական, տնտեսական ու մշակութային զինանոցը՝ նորանկախ թուրքալեզու երկրներին

¹ Larrabee S., Turkey as a US Security Partner, RAND Corporation 2008, http://www.rand.org/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf, p. 3

համախմբելու և իր իսկ առաջնորդությամբ քաղաքական-տնտեսական միավորում ստեղծելու ուղղությամբ: Չնայած գործադրված ջանքերին՝ Անկարայի «թյուրքական միասնության» ուղղությամբ ձեռնարկած քայլերն ու հայեցակարգը ծախողվեցին²: Ուստի Անկարայում ստիպված էին փոխելու իրենց նախկին հավակնոտ քաղաքականության շեշտադրումները: Այդ շրջանից արդեն թյուրքական ռազմաքաղաքական վերնախավում սկսեցին ձևավորվել արտաքին քաղաքական ու աշխարհաքաղաքական նոր մոտեցումներ, հայեցակարգային նոր մշակումներ: Աստիճանաբար, թյուրքական գինվորական շրջանակներում ևս ի հայտ եկան նոր արտաքին քաղաքական, տարածաշրջանային անվտանգության ու պաշտպանության «այլընտրանքային» մոտեցումների դրսևորումներ: 1990-ական թթ. Թուրքիայի քաղաքական ու գիտական շրջանակներում լայն տարածում գտան Եվրասիա հասկացության շուրջ քննարկումները: Չնայած այդ հասկացության շուրջ առկա տարբեր մոտեցումներին՝ քաղաքական ու որոշ գիտական շրջանակներ Եվրասիան համարում էին հիմնականում թյուրքալեզու ժողովուրդներով բնակեցված մի մեծ տարածաշրջան, որի մեջ մտնում էին Թուրքիան, Բալկանների ու Կովկասի մի մասը, Կենտրոնական Ասիան, Ռուսաստանի Կուզբայի շրջանը և այլն: Իսկ վերջին տարիներին թյուրքական բարձրագույն սպայակազմի մի մասի համար Եվրասիան դիտվում է որպես կարևոր աշխարհաքաղաքական առավելություն ու հնարավորություն³:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը, անվտանգության ու պաշտպանական ռազմավարության հայեցակարգերը կրում են ինչպես միջազգային ու տարածաշրջանային զարգացումների, այնպես էլ աշխարհաքաղաքական գնահատականների ու ըմբռնումների տրամաբանությունը: Հետսառըպատերազմյան ժամանակաշրջանում

² Այդ մասին տես Հովսեփյան Լ., Թուրքիայի քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում 90-ական թթ. որպես եվրասիական քաղաքականության կարևորագույն ուղղություն: Չեռքերում, թե ծախողում, Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, հ., V, Երևան, 2008: Հովսեփյան, Լ., «Թուրքական մոդելը» և 90-ականների սկզբին Կենտրոնական Ասիայում Թուրքիայի քաղաքականության պայմանավորվածությունն արևմտյան ռազմավարական շահերով, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXVII, Երևան, 2009:

³ Սաֆրաստյան Ռ., Հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատնեշներ ստեղծել հարևանների միջև..., Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային հոլովույթներում /2001-2003 թվականների հոլովածներ և հարցազրույցներ/, Երևան, 2003, էջ 5-8:

Թուրքիայի անվտանգության վերաբերյալ ռազմաքաղաքական պատկերացումները զգալի չափով կրում էին «աշխարհագրական դետերմինիզմի»⁴ ազդեցությունը, որով էլ պայմանավորվում են այդ երկրի առանձնահատուկ շահերն ու անվտանգության կարիքները⁵։ Անկարայի քաղաքականությունն անվտանգության ու պաշտպանության ոլորտում զգալիորեն կրում է այդ երկրի աշխարհագրական դիրքի ու աշխարհաքաղաքական միջավայրի խոր ազդեցությունը։ Ուստի 1990-ական թթ. կեսերից Թուրքիայի գիտական, քաղաքական քննարկումներում սկսեց լայն տարածում գտնել այսպես կոչված «Եվրասիական հայեցակարգը»։ Այն ընդունվում է որպես Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը, աշխարհաքաղաքական ռազմավարությունն ու ազգային անվտանգությունն արտացոլող հիմնական հայեցակարգերից⁶։

Ուսումնասիրելով թուրք գինվորականության աշխարհաքաղաքական հայացքներն ու մոտեցումները՝ կարելի է ասել, որ «Եվրասիական հայեցակարգը» և աշխարհագրական դետերմինիզմի տեսությունը կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև Թուրքիայի գինվորականության շրջանում։ Այդ երկրի պաշտպանության նախարարության կողմից պատրաստված Defence White Paper 2000 փաստաթղթում Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական, աշխարհառազմավարական դերին վերաբերող բաժնում նշված է, որ «Երեք մայրցամաքները միմյանց միացնող և շատ կարևոր գեոստրատեգիական նշանակություն ունեցող Թուրքիան միաժամանակ նաև եվրոպական, ասիական, բալկանյան, մերձավորարևելյան, միջերկրածովյան և սևծովյան, ավելի կարճ ասած՝ եվրասիական երկիր է։ Թուրքիան այդ եվրասիական գոտում գտնվելով կենտրոնական դիրքում՝ քաղաքական, անվտանգության և տնտեսական առումով մեծ դերակատարություն և նշանակություն է

⁴ Աշխարհագրական դետերմինիզմի տեսության համաձայն՝ աշխարհագրական դիրքը, բնական պայմաններն ու կլիման կանխորոշում են պետության սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, քաղաքական կյանքի առանձնահատկությունները, ծավալորում ազգային բնավորությունը։ Այն էական ազդեցություն ունի պետության արտաքին քաղաքականության ու անվտանգության սահմանման համար։

⁵ Bilgin P., Turkey's changing security discourses: The challenge of globalisation, European Journal of Political Research, № 44, 2005, pp. 185-186.

⁶ Թուրքիայում «Եվրասիա» հասկացության շուրջ քաղաքական մոտեցումների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Safrastyan R., The Concept of Eurasia and Turkey's Regional Strategies, 24.05.2005, <http://www.globalpolitician.com/2761-turkey>.

ծեռք բերել⁷։ Բարձրաստիճան որոշ զինվորականներ կիսում էին քաղաքական գործիչների այն մոտեցումը, որ Թուրքիան եվրասիական երկիր է և պետք է իրականացնի համարժեք քաղաքականություն։ 1999 թ. ելույթ ունենալով Վաշինգտոնում՝ Թուրքիայի պաշտպանության նախարար Հ. Սամի Թյուրքը նշել է. «Շրջապատված լինելով երեք ծովերով և միմյանց կապելով երկու մայրցամաքները՝ Թուրքիան եզակի և աշխարհագրորեն ռազմավարական դիրք է գրավում։ Թուրքիան ոչ միայն իր հայացքն ուղղել է դեպի Արևմուտք, այլ նաև ավանդական կապեր է պահպանում մահմեդական երկրների հետ։ Նրա արմատները գնում են Կենտրոնական Ասիա, Մերձավոր Արևելք, Անատոլիա և Եվրոպա։ Թուրքիան եվրասիական երկիր է»⁸։ Թուրքական բանակի թոշակառու գեներալ Ս. Էրգյուլենն իր հոդվածում անդրադարձել է Թուրքիայի աշխարհագրական-ռազմավարական դիրքին՝ ընդգծելով, որ աշխարհագրական դիրքն ու ռազմական ներուժը կազմում են երկրի ռազմական ու ռազմավարական արժեքը։ Թուրքիայի աշխարհագրական դիրքը դիտվում է որպես «նախանձելի ռազմավարական-ռազմական արժանիք»։ Այն հնարավորություն է տալիս Թուրքիային գործել որպես վճռական փոխադրամիջոցների կամուրջ կամ խոչընդոտ և ապահովել բնական ռեսուրսներին հասնելու ամենահեշտ և կարճ ճանապարհ։ Թուրքիան կարող է ազդեցություն գործել իր անմիջական տարածաշրջանների նկատմամբ։ Նման աշխարհագրական դիրքը կարող է առավելություն դիտվել, սակայն անհրաժեշտության դեպքում պահանջում է ուժեղ պաշտպանունակություն (ռազմական ուժեր)⁹։ Մեկ այլ գեներալ՝ Սուաթ Իլիանը, Թուրքիան անվանում է որպես «սահմանների երկիր»։ Նա իր հոդվածում նշում է, որ «Թուրքիան կազմում է երեք մայրցամաքներից կազմված աշխարհի կղզու կենտրոնը և այն բանալու դեր է կատարում՝ Հյուսիսը բացելով դեպի Հարավ, Հարավը՝ Հյուսիս, Արեւելքը՝ Արևմուտք, Արևմուտքը՝ Արևելք»։

⁷ Defence White Paper 2000,

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol1Kis2.htm>.

⁸ Sami Türk H., Turkish Defense Policy. The Washington Institute For Near East Policy, March 3, 1999, <http://www.washingtoninstitute.org/media/samiturk.htm>. (Չյուլենք Եզևիթի զլխավորած կառավարությունում 1999 թ. հունվարից մինչև նույն թվականի մայիսը զբաղեցրել է պաշտպանության նախարարի պաշտոնը, որից հետո դարձել արդարադատության նախարար)։

⁹ Ergüvenç S., Turkey's Security Perceptions, Journal of International Affairs, v. 3, № 2, June-August 1998.

Այն Բալկանները, Կովկասը և Մերձավոր Արևելքը միացնող և բաժանողն է: Աշխարհագրական դիրքը տարածաշրջանում ամեն հնարավոր փոփոխության պայմաններում ավելի մեծ կարևորություն է ստանում¹⁰:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերը կրում են ինչպես միջազգային ու տարածաշրջանային զարգացումների, այնպես էլ աշխարհաքաղաքական գնահատականների ու ըմբռնումների տրամաբանությունը:

Թուրքիայի զինված ուժերի (այսուհետ՝ ԶՈւ) գլխավոր շտաբի պլանավորման և սկզբունքների մշակման դեպարտամենտի ղեկավար, գեներալ Հ. Աքըն Զորլուի բնորոշմամբ, Թուրքիան իր գեոստրատեգիական դիրքով լինելով եզակի երկիր, գտնվելով երեք մայրցամաքների «խաչմերուկում», հանդիսանալով էներգետիկ տարանցիկ տարածք, միաժամանակ երաշխավորված չլինելով այդ տարածաշրջաններից եկող տարբեր մարտահրավերների ու սպառնալիքների նկատմամբ, հարկադրված է ունենալ 21-րդ դարի ռազմական ու քաղաքական պահանջներին համապատասխանող ԶՈՒ¹¹: 2009 թ. դեկտեմբերին Տրապիզոնում կայացած մամլո ասուլիսի ժամանակ Թուրքիայի ԶՈՒ-ի գլխավոր շտաբի պետ Ի. Բաշբուրը նշել է. «Մեր երկրի շրջակայքը լի է խնդիրներով և այդպիսի աշխարհագրության մեջ գտնվող ոչ հզոր պետությունները կենսունակ չեն: Ազգային հզորության հիմնական սկզբունքներից մեկը ռազմական ուժն է: Ազդեցիկ և հզոր ԶՈՒ-ը ուղղակի կապված են երկրի գոյության հարցի հետ»¹²:

Իմի բերելով վերոնշյալը՝ կարող ենք փաստել, որ Թուրքիայի ռազմական ուղորտում իրականացվող բարեփոխումները համահունչ են այդ երկրի աշխարհաքաղաքական ու ռազմավարական նպատակներին ու հավակնություններին: Զգտելով մեծացնել իր դերակատարությունը որպես տարածաշրջանային տերություն՝

¹⁰ İlhan S., Geopolitical developments and the Turkish world, Eurasian Studies, TİKA, v. 2, № 3, 1995, p. 25.

¹¹ Թուրքիայի ԶՈՒ ԳԾ-ի պլանավորման և սկզբունքների մշակման դեպարտամենտի ղեկավար, գեներալ Հ. Աքըն Զորլուի ելույթը Պաշտպանական արդյունաբերության գլխավոր վարչության հիմնադրման 20-ամյակին նվիրված կոնֆերանսում: Տե՛ս ՊԱԳՎ-ի պաշտոնական կայք՝

http://www.ssm.gov.tr/browser_tr.asp?srcURL=library/docs/tr/kurumsal/SSM_20_yil.htm:

¹² Genelkurmay Başkanı'ndan sert sabah mesajları..., "Milliyet", 17.12.2009.

Թուրքիան քայլեր է իրականացնում նաև ռազմական ուղորտում տարածաշրջանային գերակայության հասնելու ուղղությամբ:

Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդի գլխավոր քարտուղար, գեներալ Թունջեր Զըլընչը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համար առաջարկում էր նոր այլընտրանքային՝ արևելյան ուղղություն, ըստ որի Ռուսաստանը, Իրանը և Չինաստանը կարող են դառնալ Թուրքիայի եվրասիական ռազմավարության առանցքը¹³: Նա ԵՄ-ն անվանել էր «Քրիստոնեական ակումբ», որը, որպես նեոգաղութատիրական ուժ մտադիր է մասնատել Թուրքիան¹⁴:

Պաշտոնաթղ մեկ այլ գեներալ՝ Շեներ Էրուզուրը, որը ձերբակալվել էր «Էրգենեկոնի» գործով որպես մեղադրյալ, նույնպես հանդես էր գալիս հոգուտ Թուրքիայի եվրասիական քաղաքականության զարգացման օգտին՝ առաջարկելով ի հակակշիռ ՆԱՏՕ-ի ռազմաքաղաքական դաշնակցային հարաբերություններ ստեղծել Ռուսաստանի, Իրանի ու Շանհայի Համագործակցության Կազմակերպության անդամ երկրների հետ¹⁵:

Թուրք գեներալների այդ առաջարկը ներկայացնում էր ավանդական արևմտյան ուղղության արտաքին քաղաքականության այլընտրանքային տարբերակ, որի հիմքում ընկած է որպես Արևմուտքին հակակշիռ՝ զարգացնել համագործակցությունը

¹³ Թ. Զըլընչը 1999-2001 թթ. եղել է Թուրքիայի ՉՈՒ-ի 3-րդ բանակի հրամանատարը, իսկ 2001-2003 թթ.՝ Ազգային անվտանգության խորհրդի գլխավոր քարտուղարը: Karaveli M.Halil, *Islamic-Western Embrace Fuels Eurasianism in the Turkish Military*, *The Turkey Analyst*, v. 2, № 4, 27 Feb. 2009, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, p. 3.

¹⁴ Kirişci K., *Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times*, Chaillot Paper, № 92, September 2006, Institute for Security Studies, p. 36.

¹⁵ Բանակի գեներալ Շ. Էրուզուրը 2000-2002 թթ. եղել է Թուրքիայի ցամաքային զորքերի շտաբի պետը, իսկ 2002-2004 թթ. գլխավորել է ժամդարմերիայի գլխավոր հրամանատարությունը: İste Ergenekon'un Rus akil hocası, <http://www.samanyoluhaber.com>, 22 Ekim 2008. Թուրքական և այլ աղբյուրների հավաստմամբ՝ թուրք մի շարք բարձրաստիճան զինվորականներ, այդ թվում՝ Թ. Զըլընչը, Շ. Էրուզուրը, Ս. Իլիանը, 2004 թ. ներկա են գտնվել Սոսկվայում ռուսական կողմի մախաձեռնությամբ կազմակերպված «Եվրասիական սիմպոզիում»-ի աշխատանքներին: Թուրքական թերթերը հրապարակումներ ունեցան, ըստ որոնց, «Էրգենեկոնի» պարագլուխները ակտիվ կապերի մեջ են եղել ռուսական քաղաքական, վերլուծական շրջանակների հետ, որոնք նույնպես «տարված են եվրասիական գաղափարներով»: Laruelle M, *Russo-Turkish Rapprochement through the Idea of Eurasia: Alexander Dugin's Networks in Turkey*, The Jamestown Foundation, April 2008, http://www.jamestown.org/uploads/media/Jamestown-LaruelleRussoTurkish_01.pdf.

Եվրասիական տերությունների հետ: Այս համատեքստում, ինչպես իրավացիորեն նշում է թուրք հետազոտող Ի. Դաղը, հակարևոտականության ու հակամերիկյան տրամադրությունները ակնառու են ոչ միայն թուրքական հանրության լայն շրջանակներում, այլ նաև զինվորականության մոտ: «Հակաարևմտյան, հակաիմպերիալիստական ու հակազլոբալիստական զաղափարախոսական հոսանքները, միևնույն ժամանակ շաղկապվելով երկրի լիակատար անկախության շեշտադրման հետ, հաջողության են հասել թուրքական զինվորական շրջանակներում»¹⁶:

Ստամբուլի Բեյքենթ համալսարանի ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի կողմից ՆԱՏՕ-ի 60-ամյակի կապակցությամբ կազմակերպված գիտաժողովի ժամանակ, թոշակառու դիվիզիայի գեներալ Ա. Քուլօղլուն նկատել է, որ չնայած ՆԱՏՕ-ն թուրքիայի անվտանգության խնդիրների առումով կարևոր կազմակերպություն է, այնուամենայնիվ չպետք է չափից շատ վստահել: Ըստ նրա՝ թուրքիան պետք է կենտրոնում դնի իր անվտանգության շահերը, իրականացնի սեփական պաշտպանական քաղաքականությունը և անհրաժեշտաբար հարաբերություններ զարգացնի Ռուսաստանի, ՇՀԿ-ի անդամ երկրների ու այլ կառույցների հետ¹⁷: Նույն կենտրոնի կողմից թուրք-ամերիկյան հարաբերություններին նվիրված քննարկման ժամանակ թոշակառու բրիգադի գեներալ Ն. Էսլենը նշել է, որ նախկինի նման թուրքիայի ու ԱՄՆ-ի շահերը չեն համընկնում և այդ հարաբերությունները կրկին առողջ դաշտ բերելու ծախսողման կամ անհնարինության պարագայում, «թուրքիան մի շարք արտաքին քաղաքական հնարավորություններ ունի՝ իր առանցքն ուղղելով դեպի Հյուսիս, Արևելք և նույնիսկ Հարավ»¹⁸:

Նշենք, որ առաջին անգամ ՆԱՏՕ-ի հասցեին թուրքիայի նախագահի կողմից հրապարակային սուր քննադատություն է հնչել դեռ 1987 թ., Եվրախորհրդարանի կողմից ընդունված «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևի կապակցությամբ,

¹⁶ Dağı I., Understanding anti-Americanism in Turkey, Today's Zaman, 02 July 2007.

¹⁷ 60. Yılında NATO paneli taksim kampüsünde icra edildi, <http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/busamguncel.php?CategoryId=891>, 25.10.2010.

¹⁸ "Türkiye ile ABD ilişkileri 2008'e kadar bulanık",

<http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/busamguncel.php?CategoryId=891>, 25.10.2010

որտեղ ՆԱՏՕ-ն մեղադրվում էր Թուրքիայի նկատմամբ դավաճանության մեջ: Թուրքիայի նախագահ, նախկինում ՋՌԻ-ի գլխավոր շտաբի պետ Քենան Էվրենի կողմից հանրության առջև առաջին անգամ նույնիսկ հարցադրում արվեց ՆԱՏՕ-ին Թուրքիայի անդամակցության վերանայման մասին¹⁹:

Թուրքական բարձրաստիճան գինվորականների, չնայած հիմնականում պաշտոնաթող, կողմից հայտարարված դիրքորոշումները նշանակում են, որ թուրքական բանակի վերնախավում ներկայումս նման կերպ մտածողները քիչ չեն: Իսկ այդ միտումը հատկապես վերջին տարիներին ավելի է ակնհայտ դարձել, ինչը պայմանավորված է ինչպես ներթուրքական, այնպես էլ արտաքին քաղաքական ոլորտում տեղի ունեցող զարգացումներով: Թուրքական հասարակական-քաղաքական շրջանակներում վերջին տարիներին նկատվող բացասական վերաբերմունքն Արևմուտքի նկատմամբ իր անդրադարձն է ունենում նաև երկրի բարձրագույն գինվորականության վրա, և այն մոտեցումը, որ ավանդաբար Թուրքիայի բարձրագույն սպայակազմը եղել է ԱՄՆ-ի ու ՆԱՏՕ-ի ռազմաքաղաքական հայացքների ու ռազմավարության կրողը, այլևս այդպես չէ: Արդեն իսկ բարձրագույն հրամանատարական շրջանակներում Արևմուտքը՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ն ու ՆԱՏՕ-ն, չեն դիտվում որպես Թուրքիայի անվտանգության երաշխավոր, առավել ևս որ որոշ հիմնախնդիրների վերաբերյալ ունեն հակառակ դիրքորոշումներ: Այս պարագայում թուրքական գինվորականությունը սկսել է ինչ-որ չափով վերագնահատել առկա իրողությունները և առավելապես հանդես գալ սեփական աշխարհաքաղաքական ու ռազմաքաղաքական մոտեցումներով ու գործելակերպով: Բացի այդ, Թուրքիայի ազգային անվտանգության ու այլ մի շարք կարևոր հիմնախնդիրների նկատմամբ Արևմուտքի՝ հատկապես ԱՄՆ-ի, տրամագծորեն հակառակ մոտեցումների պարագայում, թուրքական գինվորական շրջանակները ինքնըստինքյան ձեռք են բերում անվստահության ու անապահովության զգացում և ստիպված են աշխարհաքաղաքական հայացքներն ու հայեցակարգերը վերախմբագրել սեփական

¹⁹ Laçiner S., Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorunun Etkisi (1980ler), 12 Haziran 2009, <http://www.usakgundem.com/ders-notu/4/1/%C3%BCrkiye-avrupa-%C4%B0l%C5%9Fkilerinde-ermeni-sorunun-etkisi-1980ler-.html>. Բ. Էվրենը 1978-1982 թթ. ղեկավարել է ՋՌԻ-ի գլխավոր շտաբը, 1982-1989 թթ. եղել հանրապետության նախագահ:

մոտեցումներով՝ առավելագույնս ելնելով երկրի ազգային անվտանգության շահերից ու աշխարհաքաղաքական իրենց հավակնություններից: Ուստի, այս առումով ևս թուրքական զինվորական էլիտան, ի տարբերություն նախկին ժամանակների, երբ ստիպված էր առավելապես հաշվի նստել ամերիկյան կամ ՆԱՏՕ-ական ռազմավարական շահերի հետ, սկսել է առավել անկախ մտածել ու գործել: Այս առումով, վերջին տարիներին Անկարայի կողմից իրականացվող քաղաքականությունը համահունչ է վերը նշված մոտեցումներին՝ Ռուսաստանի հետ բացի քաղաքական, էներգետիկ-տնտեսական հարաբերություններից նաև ռազմատեխնիկական ոլորտում նկատվող համագործակցության զարգացում, իրանա-թուրքական բարձր մակարդակի քաղաքական հարաբերություններին զուգահեռ տնտեսական-էներգետիկ ոլորտում գործակցության ծավալների մեծացում, և ի վերջո, ինչը բացառիկ երևույթ էր, 2010 թ. հոկտեմբերին առաջին անգամ չինական կողմի մասնակցությունն Անատոլիական արծիվ (թուրք. *Anadolu kartalı*) ռազմաօդային վարժանքներին և դրանց Իսրայելի մասնակցության բացառումը Թուրքիայի կողմից: Չինաստանի ռազմաօդային ուժերի մասնակցությունն այդ զորավարժանքին ամերիկյան փորձագետ Ա. Քոհենը բացատրում է որպես Անկարայի աշխարհաքաղաքական կողմնորոշման նոր տեղաշարժի ազդանշան և իր համար Վաշինգտոնից բացի ռազմավարական այլ գործընկերոջ հայտնվել²⁰:

Անկարայում ԱՄՆ դեսպանության գաղտնի դիվանագիտական հեռագրերը, որոնք քննության էին առել 2003 թ. թուրքական բարձրագույն սպայակազմում տիրող իրավիճակն ու կողմնորոշումները, նշվում էր, որ Թուրքիայի բարձրագույն սպայակազմն ու գլխավոր շտաբը գաղափարական-արժեքային, աշխարհայացքային, աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումներով միատարր չեն: Ավելին՝ թուրքական գլխավոր շտաբում առկա է երեք

²⁰ Cohen A., The Anatolian Eagle Is Looking Eastward, <http://www.arielcohen.com/articles.php?id=377>, 15.10.2010. 2001 թ. սկիզբ առած և ամեն տարի կազմակերպվող «Անատոլիական արծիվ» օդային զորավարժություններն անց են կացվել հիմնականում ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների, Իսրայելի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ին դաշնակից մի քանի այլ երկրների՝ Պակիստանի, Հորդանանի մասնակցությամբ, սակայն 2009 թ. Թուրքիան արգելանք դրեց գրեթե միշտ այդ վարժանքներին մասնակցող իսրայելական կողմի վրա, ինչը պայմանավորված էր վերջին շրջանի երկկողմ լարված հարաբերություններով:

հակամարտող խումբ: Առաջին խումբը ներկայացնում են այսպես կոչված «ատլանտիստները», որոնք պաշտպանում են Թուրքիայի սերտ ռազմաքաղաքական դաշնակցության շարունակականությունն ԱՄՆ-ի ու ՆԱՏՕ-ի հետ: Երկրորդ խմբում համախմբված են «ազգայնականները», որոնք հարցականի տակ են դնում ԱՄՆ-ի հետ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների անհրաժեշտությունը, բավական անվստահաբար են մոտենում արտաքին աշխարհին ու ամենքին և պնդում են քեմալիզմի համակարգի պահպանության անհրաժեշտությունը: Մյուս խմբավորումը պայմանականորեն կարելի է կոչել «եվրասիականներ», որոնք թեև ընդհանուր գծերով ավելի մոտ են «ազգայնականներին» և համարվում են սպայակույտի ներսում ժամանակավոր դաշնակիցներ, Թուրքիայի համար արտաքին քաղաքականության ոլորտում առաջարկում են նոր այլընտրանքային դաշնակցություն Ռուսաստանի, Իրանի ու Չինաստանի հետ²¹:

Ռազմատեխնիկական մասով Թուրքիայի անկախության ծգտումների վառ դրսևորումներից մեկը սեփական ռազմաարդյունաբերության զարգացումն է, ինչը որոշակիորեն հնարավորություն կտա այդ երկրին նվազեցնել Արևմուտքից իր ունեցած կախվածությունը²²:

Անկարայի ռազմաքաղաքական ինքնուրույնության ու, կարելի է ասել, նաև անկախության առումով էական քայլ էր, երբ 2003 թ. մարտին Թուրքիան մերժեց ՆԱՏՕ-ին՝ իր տարածքն օգտագործել Իրաքի դեմ պատերազմում, իսկ 2008 թ. օգոստոսի վրաց-ռուսական պատերազմից հետո թուրքական կողմը մերժեց ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի ռազմածովային ուժերին Վրաստանին մարդասիրական օգնություն տրամադրելու նպատակով սևծովյան նեղուցներով Սև ծով մտնել: Չնայած որ սա քաղաքական որոշում էր, այնուամենայնիվ այն առաջնահերթորեն հավանության էր արժանացել նախ զլխավոր

²¹ 2011 թ. թուրքական "Tara" թերթը հրապարակեց Wikileaks-ի՝ 2003 թ. Թուրքիային վերաբերող ամերիկյան արտաքին գերատեսչության դիվանագիտական գաղտնի փաստաթղթերից, որտեղ քննության էին առնվել թուրքական բանակին առնչվող մի շարք հարցեր: Genelkurmay'ı uçe ayırmışlar!, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/615002-genelkurmayi-uce-ayirmislar>, 28.03.2011.

²² Հատկանշական է այն փաստը, որ 2009 թ. դրությամբ արդեն թուրքական ԶՈՒ-ի ռազմատեխնիկական կարիքների շուրջ 46 %-ն ապահովում է սեփական ռազմաարդյունաբերական համալիրը: Ավելի մանրամասն տես Հովսեփյան Լ., Թուրքիայի զինված ուժերի արդիականացումն ու ռազմաարդյունաբերությունը, Երևան, 2010:

շտաբում, ինչը նույնիսկ անակնկալ էր ամերիկյան վարչակազմի ու որոշ գերատեսչությունների համար: Իսկ 2003 թ. հուլիսին Իրաքի Սուլեյմանիյա քաղաքում ամերիկյան ուժերի կողմից թուրքական հատուկ նշանակության ուժերի 11 զինծառայողների կալանավորման դեպքը Թուրքիայի ՋՈՒ-ի գլխավոր շտաբի պետ Հ. Օզքյոքը բնորոշեց որպես թուրքական և ամերիկյան ՋՈՒ-ի միջև վստահության ճգնաժամ՝ նշելով, որ չի կարծում, թե դա ուղղակի տեղային մի միջադեպ է²³: Այդ իրադարձությունները, չնայած կային ավելի խորքային պատճառներ, շրջադարձային էին ինչպես թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների, այնպես էլ թուրքական ռազմական ղեկավարության նոր ռազմաքաղաքական հայեցակարգի ու մոտեցումների որդեգրման առումով:

Ներկայումս թուրքական բարձրագույն սպայակազմում դրսևորվում են այլընտրանքային մոտեցումներ, որոնք վերաբերում են ինչպես արտաքին, այնպես էլ պաշտպանական քաղաքականության հիմնական սկզբունքներին ու ուղղություններին, ինչը վկայում է, որ թուրքական բարձրագույն սպայակազմն այլևս գաղափարական-աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումների առումով միատարր չէ, և այդ միտումը հետագայում էլ ավելի կուժեղանա:

LEVON HOVSEPYAN

ON THE APPROACHES OF EURASIANISM AND GEOGRAPHICAL DETERMINISM IN THE TURKISH MILITARY CIRCLES

In recent years there are also revealed alternative approaches on foreign policy, regional security and defence policy in Turkish military circles. In 1990s the discussions about the Eurasia concept are practised on a large scale in the Turkish political and scientific and also military circles. For some of the Turkish supreme officers Eurasia is considered to be an important geopolitical advantage and possibility. During the Post-cold war period the military-political notions of the Turkish security to a considerable extent carried the influence of "geographical determinism", by which the particular interests and security of the country are conditioned. The Turkish politics in the security and defence spheres

²³ Altunışık B. Meliha, Özlem T., Turkey: challenges of continuity and change, London: Routledge Curzon 2005, p. 119.

considerably carries the influence of the geographical location and geopolitical environment of the country.

Studying the geopolitical opinions and approaches of Turkish military, one may say that the "Eurasian concept" and "geographical determinism" theory ranks high among the Turkish military as well. Most of the high-ranking officers shared the approach of political figures that Turkey is a Eurasian country and must run an adequate policy. In this sense General T. Kiling's statement was strictly characteristic that in the foreign policy sphere Turkey must adopt a new alternative "Eastern approach" according to which Russia, Iran and China can become Eurasian military axis of Turkey. And this already expressed the position asserted by some Turkish high ranking soldiers and meant that in the Turkish army ruling clique such thinkers were not few. And in recent years this tendency became evident which is conditioned by the developments both in the internal and external policies. Besides, in case of diametrically opposite approaches of the West, especially the USA, the Turkish military circles in themselves acquire the sense of distrust and insecurity and are forced to reedit geopolitical opinions and conceptions by their own approaches maximally in the interests of the national security and geopolitical pretensions of the country.